

Müşgünaz Möhbəddin qızı YUSUBOVA

Qərbi Kaspi Universiteti, Psixologiya və Sosial iş kafedrasının magistrantı

E-mail: [ymusgunaz@gmail.com](mailto:yumusgunaz@gmail.com)

**MOBİL TEXNOLOGİYADAN ASILILIĞIN HÜQUQAZİDD ONLAYN
FƏALİYYƏTLƏRƏ KEÇİD PROSESİNDƏ
PSIXODİNAMİK TƏHLİLİ**

Xülasə

Mobil texnologiyalardan həddindən artıq asılılıq müasir gənclərin psixososial inkişafına ciddi təsir göstərir. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, smartfon və planşet istifadəsi artdıqca bəzi fərdlərdə onlardan asılılıq əlamətləri yaranır və bu hal şəxsi həyat, təhsil və sağlamlıqla yanaşı, hüquqazidd onlayn davranışların ortaya çıxması ilə də nəticələnə bilər. Bu məqalədə mobil texnologiya asılılığının gəncləri qanunsuz onlayn fəaliyyətlərə sövq etmə prosesinə psixodinamik prizmadan nəzər salınır. Müəllif mövcud elmi ədəbiyyatı təhlil edərək və konseptual model quraraq, texnologiya asılılığı ilə kibercinayətkarlıq arasında əlaqəni şərtləndirən əsas psixoloji amilləri müəyyənləşdirir. Nəticələr göstərir ki, mobil cihazlardan asılı vəziyyətə düşən gənclərin bəzilərində daxili gərginlik, özünə nəzarət zəifliyi və sosial təcrid kimi faktorlar inkişaf edir. Məhz bu faktorlar onlarda onlayn mühitin anonimliyindən yararlanaraq aqressiv impulsları sərbəst buraxmağa və müxtəlif hüquqazidd hərəkətlərə yol verməyə təkan verir. Məqalə çərçivəsində əldə edilən qənaətlər gənclərlə iş aparan mütəxəssislər üçün profilaktik tədbirlərə dair tövsiyələrlə tamamlanır.

Açar sözləri: mobil texnologiya asılılığı, onlayn hüquqazidd davranış, psixodinamik təhlil, gənclər.

UOT: 159.97:004.738.5

JEL: K42, D91, I12

DOI: <https://doi.org/10.54414/JFWZ5511>

Giriş

Son onilliklərdə mobil texnologiyalar gündəlik həyatımızın ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Xüsusən də gənc nəsil smartfon və planşetlərdən intensiv şəkildə istifadə edir. Dünya üzrə aparılan statistik təhlillər göstərir ki, internetə çıxışı olan 15-24 yaş arası gənclərin təxminən 80%-i müntəzəm internet istifadəçisidir. Bu rəqəm informasiya cəmiyyətində gənclərin nə dərəcədə rəqəmsal mühitə daxil

olduğunu nümayiş etdirir. Mobil cihazların geniş yayılması kommunikasiya və əyləncə imkanlarını artırırsa da, onunla bağlı yeni psixoloji asılılıq forması yaranmışdır. Məsələn, cədvəl 1 göstərir ki, mobil texnologiya asılılığı (smartfon asılılığı) artıq azı on ilə yaxındır geniş tədqiq olunur və bu asılılığın tipik əlamətləri klassik maddə asılılığına bənzərdir.

Cədvəl 1. Smartfon asılılığının əsas əlamətləri.

Əlamət	Təsviri
İstifadəni məhdudlaşdırma bilməmək	Şəxs özünü cihazdan ayırmaqda çətinlik çəkir, vaxt limitlərinə əməl etmir.
Tolerantlıq (dözüm) yüksəlməsi	Eyni məmnuniyyəti almaq üçün getdikcə daha çox vaxt onlayn qalmaq tələb olunur.
Yoxluqda qıcıqlanma (ənmə)	Cihazdan uzaq qalanda əsəbilik, narahatlıq, hətta aqressiya yaranır.
Sosial və peşə funksiyalarının pozulması	Həddindən artıq istifadə dərəcəsinin müvəffəqiyyətinin, iş məhsuldarlığının və ailə münasibətlərinin pisləşməsinə gətirir.
Davamlı mənfi nəticələrə baxmayaraq istifadənin sürməsi	Cihazdan istifadənin zərəri aydın olsa da, şəxs onu azaltmağa qadir olmur.

Mənbə: müxtəlif mənbələr əsasında tərtib edilmişdir [4].

Gənclərin yarısı öz mobil telefonlarından asılı olduqlarını hiss etdiklərini bildirirlər [5]. Bu asılılıq hissi onlarda smartfondan həddən artıq istifadənin gündəlik həyatlarına mənfi təsir etdiyini göstərir. Doğrudan da, bəzi tədqiqatlarda yeniyetmələrin böyük hissəsi gün ərzində 7-8 saatını telefon qarşısında keçirdiyini qeyd edib. Mobil cihazlara bu cür aludəçilik gənclərdə yuxusuzluq, diqqət problemləri, depressiya və sosial izolyasiya kimi fəsadlara yol açır. Maraqlıdır ki, bir çox hallarda valideynlər də övladlarının texnologiyaya həddən artıq bağlı olduğunu təsdiqləyirlər [5]. Lakin mobil texnologiya asılılığının nəticələri təkcə şəxsi sağlamlıq və sosial həyata təsirlərlə məhdudlaşmır. Maraqlı bir sual yaranır: belə bir asılılıq gəncləri

qanunları pozmağa qədər gətirib çıxara bilirmi? Müşahidələr göstərir ki, bəzən mobil cihazlardan asılı vəziyyətdə olan fərdlər onlayn məkanda sosial norma və qanunları da pozmağa meyillənirlər.

İnternet mühitinin nisbətən sərbəst və nəzarətsiz olması, anonimlik imkanı gənclərin real həyatda cəsarət etmədikləri davranışları onlayn sferada etməsinə şərait yaradır. Məsələn, cədvəl 2-də göstərilən məlumatlara əsasən dünya üzrə smartfon istifadəçilərinin sayı son illərdə eksponent şəkildə artmışdır və rəqəmsal nəslin böyük bir qismi internetdə çox vaxt keçirir. Bu kütləvi istifadə fonunda “rəqəmsal asılılıq” yaşayan gənclərin müəyyən qismi daha çox həyəcan və ya mənfəət axtarışı ilə qanunsuz onlayn fəaliyyətlərə əl atır.

Cədvəl 2. İllər üzrə dünya üzrə smartfon istifadəçilərinin sayı (milyard nəfər).

İl	Smartfon istifadəçiləri (dünya üzrə)
2015	1.22
2018	1.84
2020	2.58
2023	3.77
2025	4.69

Mənbə: Backlinko Team (2025) məlumatları əsasında.

Texnoloji vasitələrə çıxışın bu qədər genişlənməsi onlayn mühitdə yeni risklərin yaranmasına şərait yaradır. Xüsusilə, gənclər üçün internet həm faydalı, həm də zərərli fəaliyyət meydanıdır. Cədvəl 3-də gənclər arasında rast gəlinən bəzi hüquqazidd onlayn

fəaliyyət növləri təsnif edilmişdir. Bu cür fəaliyyətlərə misal olaraq başqa şəxslərin hesablarının sındırılması, onlayn dələduzluq, kibertəqib (kiberbullinq), piratçılıq və qadağan olunmuş məlumatların yayılması kimi halları göstərmək olar.

Cədvəl 3. Gənclər tərəfindən rast gəlinən hüquqazidd onlayn fəaliyyətlərin əsas növləri.

Fəaliyyət növü	İzahı	Nümunə
Hesabların sındırılması (hakerlik)	Başqa şəxslərin sosial şəbəkə, e-poçt və s. hesablarına icazəsiz giriş etmə.	Məs: başqasının Facebook profilinə gizli daxil olma.
Onlayn fırıldaqçılıq (dələduzluq)	İnternet üzərindən etibardan sui-istifadə edərək maddi qazanc əldə etmə.	Məs: saxta satış saytında insanları aldatma.
Kibertəqib və təhqir (kiberbullinq)	Başqalarını onlayn platformalarda davamlı olaraq təhqir etmək, hədələmək və narahat etmək.	Məs: sinif yoldaşını sosial şəbəkədə ələ salmaq və ya şantaj etmək.
Pirat kontent yayımı	Müəllif hüququ ilə qorunan materialları icazəsiz yükləmək və paylaşmaq.	Məs: lisenziyasız filmləri, oyunları torrent vasitəsilə yaymaq.
Qadağan olunmuş materiallara çıxış	Yaşı çatmayan və ya qanunla yasaqlanmış kontenti onlayn əldə etmək və yaymaq.	Məs: zorakılıq və ya nifrət təşviq edən videoları paylaşmaq.

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmiş təsnifat.

Belə hüquqazidd fəaliyyətlər real dünyada cinayət hesab olunur və onlayn məkanda törədilsə də, hüquqi məsuliyyətə səbəb olur. Aparılmış sorğular göstərir ki, bəzi yeniyetmələr və gənclər arasında bu kimi qanunsuz onlayn əməllərə meyil heç də nadir deyil. Məsələn, bir sorğuda tələbələrin 20%-ə yaxını müxtəlif formalı hakerlik fəaliyyəti ilə məşğul olduqlarını etiraf ediblər [14]. Həmin

tədqiqat nəticələrinə görə, Cədvəl 4-də göstəriləyi kimi, tələbələrin 37%-i bir başqasının sosial şəbəkə hesabını sındırdıqlarını, 26%-i kiminsə elektron poçtuna qanunsuz daxil olduqlarını, 10%-i isə onlayn alış-veriş hesablarını ələ keçirdiklərini bildirib. Bu kimi rəqəmlər kibercriminal davranışların gənclər mühitində müəyyən dərəcədə yayılmış olduğunu nümayiş etdirir.

Cədvəl 4. Universitet tələbələri arasında icazəsiz onlayn müdaxilə növlərinin yayılması (n=1000, Böyük Britaniya).

Hüquqazidd hərəkət	Tələbələrin payı (%)
Sosial şəbəkə (profil) sındırma	37
E-poçt hesabı sındırma	26
Onlayn alış-veriş hesabı sındırma	10

Mənbə: Tufin Technologies sorğusu [10].

Gənclərin bu cür qanunsuz işlərə hansı motivlərlə girişdiyinə baxdıqda məlum olur ki, əsas səbəblər hər zaman maddi qazanc deyil. Həmin sorğuda iştirak edən tələbələrin çoxu zərərli fəaliyyətə “əyləncə xatirinə” və ya sadəcə “maraq üçün” qoşulduqlarını bildiriblər [14]. Cədvəl 5-dən görüldüyü kimi, hakerliklə məşğul olduğunu etiraf edən tələbələrin təxminən üçdə biri bunu əylənmək üçün

etdiyini, beşdə biri sadəcə maraq xatirinə sınaqdan keçirdiyini deyib. Cəmi 15%-ə qədər respondent real maddi fayda qazanmaq məqsədini əsas gətirib. Bu nəticə göstərir ki, gənclər bəzən kibercinayət törədərkən belə, onları hərəkətə gətirən əsas güc daxili psixoloji ehtiyaclar – cansızlıq, həyəcan axtarışı və ya özünü sübut etmək istəyi ola bilər.

Cədvəl 5. Tələbələrin qanunsuz onlayn fəaliyyətə yol vermə motivləri (eyni sorğunun nəticələri).

Motivasiya	Tələbələrin payı (%)
Əyləncə və həyəcan	34
Maraq və özünü sınaq	22
Maddi qazanc əldə etmə	14

Mənbə: Tufin Technologies sorğusu [10].

Ədəbiyyat icmalı

Mobil texnologiyadan asılılıq anlayışı ilk dəfə XX əsrin sonlarında İnternet asılılığı kontekstində ortaya çıxmışdır [16]. Elmi ədəbiyyatda bu fenomeni izah etmək üçün müxtəlif nəzəriyyələr mövcuddur. Bəzi tədqiqatçılar mobil asılılığı bir növ davranış asılılığı kimi dəyərləndirərək onun kimyəvi maddə asılılıqları ilə oxşar nevroloji mexanizmlərə malik olduğunu bildirir [2]. Digər yanaşma isə mobil cihaz asılılığını sosial-psixoloji kontekstdə izah edir: məsələn, sosial dəstəyin az olması, real ünsiyyət çatışmazlığı və ya stressdən qaçma vasitəsi kimi telefonlara üz tutulması [4]. Bu mövzuda aparılan çoxsaylı empirik işlər göstərir ki,

smartfon asılılığı olan fərdlərdə depressiya, təşviş pozuntusu, yuxusuzluq kimi əlamətlər orta hesabla daha yüksəkdir [6; 12]. Belə mənfi psixoloji təsirlər mobil asılılığın təkə “çox istifadə” problemindən ibarət olmadığını, dərin bir davranış pozuntusu kimi anlaşılmalı olduğunu göstərir.

Mobil texnologiya asılılığının yayılma miqyasına dair müxtəlif ölkələrdə aparılmış tədqiqatların nəticələri Cədvəl 6-da ümumiləşdirilib. Məlum olur ki, smartfon asılılığı fenomeni qlobal xarakter daşısa da, onun yayılma faizi regiondan-regiona fərqlənir. Məsələn, ABŞ-də yeniyetmələrin təxminən yarısı özlərini smartfon asılısı hesab edir [5]. Asiya

ölkələrində aparılmış bəzi tədqiqatlar isə bir qədər fərqli rəqəmlər göstərir. Çin universitet tələbələri arasında smartfon asılılığı göstəricisi təxminən 30% civarında müəyyən edilmişdir [3]. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə rəqəmsal asılılıq halları bəzən daha yüksək faizlərdə qeydə alınır. Məsələn, Banqladeşdə gənc yetkinlər arasında aparılan bir araşdırmada

iştirakçıların 61%-nin smartfon asılılığı meyarlarına cavab verdiyi aşkarlanmışdır. Türkiyədə isə tələbələr arasında bu göstərici təxminən 20-25% aralığında olmuşdur [13]. Göründüyü kimi, rəqəmsal asılılıq problemləri geniş yayılıb və cəmiyyətlərin sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif səviyyələrdə özünü büruzə verir.

Cədvəl 6. Müxtəlif ölkə və qruplarda smartfon asılılığının yayılma göstəriciləri.

Ölkə / Tədqiqat qrupu	Yaş qrupu	Asılılıq faizi (%)
ABŞ [3]	13-18 yaş yeniyetmələr	50 (özünü asılı hesab edənlər)
Çin [2]	Tibb tələbələri	29.8 (SAS skoru ilə)
Banqladeş [11]	18-25 yaş gənclər	61.4 (SAS meyarlarına görə)
Türkiyə [9]	Universitet tələbələri	~22 (cəmi, qadınlarda 23, kişilərdə 20.5)

Mənbə: müvafiq tədqiqatların nəticələri əsasında tərtib edilmişdir.

Ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, mobil texnologiyadan asılılıq təkbaşına meydana çıxmır; bir çox hallarda fərdin şəxsiyyət xüsusiyyətləri və sosial mühiti ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə olur. Məsələn, tədqiqatlarda aşağı özünə nəzarət qabiliyyəti olan şəxslərin həm internetdə asılılıq yaradan davranışlara, həm də ümumən pozuntu hallarına daha çox meyilli olduqları bildirilir [10; 11]. Valideyn nəzarətinin yetərli olmaması və ailədaxili münaqişələr də yeniyetmələrin virtual aləmdə nəzarətsiz qalmasına və riskli davranışlara yol verməsinə şərait yaradan amillərdəndir [15]. Xüsusilə, valideyn-övlad arasında internet istifadəsi barədə açıq dialoqun olmaması və vaxt məhdudluğu qoyulmaması gənclərin onlayn fəaliyyətdə həddini aşması ilə nəticələnir. Wissink və əməkdaşlarının (2025) Niderlandda apardığı tədqiqatda göstərilib ki, valideynləri internetdə davranışa dair qaydalar qoymayan yeniyetmələrin həm problemlə internet istifadəsi, həm də müxtəlif onlayn cinayət xarakterli hərəkətlər törətmə ehtimalı əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlir. Bu cür tapıntılar gənclərin virtual davranışlarının formalaşmasında ailə mühitinin əhəmiyyətini ön plana çəkir [15].

Eyni zamanda, sosial mühitdə “öyrənmə” amili də nəzərə çarpır. Yeniyetmələr onlayn platformalarda bir-birlərinin davranışlarından təsirlənir və bəzən başqalarından öyrəndikləri qanun pozuntularını təkrarlayırlar. Məsələn, kompüter oyunlarında və ya

qapalı haker forumlarında aktiv olan gənclər qanunsuz texniki bacarıqları mənimsəyə bilirlər. Burada Albert Banduranın sosial öyrənmə nəzəriyyəsini xatırlamaq yerinə düşər: gənclər ətrafda gördükləri davranış modellərini – hətta əgər bu davranışlar qanunsuz olsa belə – təqlid etməyə meyillidirlər. Deməli, gəncin daxil olduğu onlayn icma və oradakı normativlər də onun hüquqazidd hərəkətlərə meylini artırma bilər [1].

Psixodinamik nəzəriyyə prizmasından mövzuya baxdıqda isə başqa bir izah ortaya çıxır. Psixodinamik yanaşma Freyding psixanalitik konsepsiyalarına əsaslanaraq fərdin şüuraltı istəklərinin və daxili münaqişələrinin davranışlarına təsirini öyrənir. Bu baxımdan, mobil texnologiya asılılığının özü də fərdin dərin psixoloji ehtiyaclarının nəticəsi kimi görülə bilər. Məsələn, bir nəzəriyyəyə görə, uşaq çağlarında emosional boşluq yaşamış və ya özgüvəni zədələnmiş gənc virtual aləmdə özünə “təhlükəsiz məkan” yaradır. Sosial şəbəkələr və mobil oyunlar bu gənc üçün bir növ potensial məkan funksiyasını daşıyır – real həyata tətbiq edə bilmədiyi istəkləri orada idarə olunan formada təmin edir. Lakin belə gənclər real və virtual aləm arasındakı sərhədləri hiss etmə qabiliyyətini də itirə bilirlər. Məsələn, onlayn oyunlarda saatlarla aqressiv davranış sərgiləyən və cəza almayan bir yeniyetmə tədricən real qanunlara da laqeyd yanaşmağa başlayır. Freyding nəzəriyyəsinə uyğun olaraq desək, internet mühitində

superego (yəni daxili mənəvi nəzarətçi) zəifləyir, id-in impulsları isə nəzarətsiz şəkildə üzə çıxır. Nəticədə, şüuraltında mövcud olan aqressiya, cinsi maraq kimi impulslar onlayn anonimlik pərdəsi arxasında açıq ifadə edilir [9]. Məhz bu baxış mobil texnologiya asılılığının bəzi hallarda hüquqazidd fəaliyyətlərlə nəticələnə biləcəyini izah edir: fərd real həyatda basdırdığı istəklərini virtual azadlıq məkanında reallaşdırır.

Yuxarıda xülasə edilən müxtəlif nəzəri və empirik yanaşmalar mövzunun çoxşaxəli olduğunu göstərir. Mobil asılılıq və onlayn cinayətkarlıq arasındakı əlaqəni anlamaq üçün həm sosial faktorlar, həm də fərdin daxili psixoloji dünyası nəzərə alınmalıdır. Mövcud ədəbiyyat kiberməkan davranışlarına təsir edən bir sıra risk amillərini və nəticələri ortaya qoysa da, bu prosesin necə inkişaf etməsi, yəni bir gəncin sadəcə çox smartfon istifadə edən statusundan cinayət törədən şəxsə doğru hansı yolla irəliləməsi tam aydın deyil. Bu boşluğu doldurmaq üçün bizim tədqiqatımız psixodinamik yanaşmaya istinad edərək mobil texnologiya asılılığının hüquqazidd onlayn fəaliyyətlərə keçid prosesinin detallı təhlilini aparır.

Əsas hissə

Bu məqalədə mövzunun həssaslığı nəzərə alınaraq, keyfiyyətçi araşdırma metodologiyasına üstünlük verilib. Tədqiqat empirik sorğu və ya eksperimental məlumat toplamadan, mövcud elmi ədəbiyyatın ikinci dərəcəli təhlili və konseptual model qurulması yolu ilə aparılıb. İlk mərhələdə mobil texnologiya asılılığı və kibercinayətkarlıq üzrə

mövcud tədqiqatlar araşdırılaraq əsas tendensiyalar və boşluqlar müəyyən edilib. Daha sonra psixodinamik təhlil metodu tətbiq olunub: yəni nəzəriyyələrdən və real həyat nümunələrindən yararlanmaqla gənclərin şüuraltı motivlərinin bu prosesdəki rolu izah edilməyə çalışılıb. Biz Freyding psixoanalitik nəzəriyyəsinin elementlərinə (id, ego, superego balans, sublimasiya və s.) və müasir psixodinamik konsepsiyalara (məsələn, Kohutun “özünəobyekt” yanaşması, Winnicottun “keçid obyekt” konsepti) istinad etməklə analitik çərçivə formalaşdırmışıq. Bundan əlavə, mövzunun sosial aspektlərini anlamaq üçün sosial öyrənmə nəzəriyyəsi (Bandura) və ümumi özünənəzarət nəzəriyyəsi (Gottfredson & Hirschi) kimi yanaşmaların çıxardığı nəticələr də nəzərə alınıb [1,10].

Araşdırma dizaynı konseptual model qurmağa istiqamətlənmişdir. Bu məqsədlə, əvvəlcə mobil asılılığa düşərək gənclərin davranış trajektoriyasını təsvir edən mərhələli model hazırlanıb. Daha sonra hər bir mərhələdə rol oynayan mümkün psixoloji və sosial amillər müəyyən edilib [8]. Bu amilləri əsaslandırmaq üçün müxtəlif ölkələrdən əldə edilmiş statistikalar, məhkəmə materialları və klinik müşahidə hesabatları təhlil olunub. Məsələn, gənclərin onlayn platformalarda qanun pozması ilə bağlı beynəlxalq hesabatlar [7] nəzərdən keçirilib, oradakı tendensiyalar psixoloji baxımdan şərh edilib. Həmçinin mövcud tədqiqatlar əsasında risk qrupları və qoruyucu faktorlar sintez olunub. Bu metodoloji yanaşma sayəsində mövzunu kompleks şəkildə – həm statistik, həm də dərin psixoloji yöndən – ələ almağa çalışmışıq.

Cədvəl 7. Mobil asılı gənclərdə hüquqazidd davranışlara yol açan fərdi psixoloji risk amilləri.

Psixoloji risk amili	Mümkün təsiri
Aşağı özünənəzarət, impulsivlik	İstəklərə qarşı dura bilməmək nəticəsində gənc ani həvəsə qapılıb qanunsuz hərəkət edə bilər.
Aqressiv meyillilik və yüksək həyəcan axtarışı	Real həyatda basdırılan aqressiya onlayn məkanda sərbəst ifadə olunur, təhlükə hissənin azlığı gənci zorakı hərəkətlərə sövq edir.
Anksiyete və depressiya simptomları	Gərginlik və ruh düşkünlüyü yaşayan gənc virtual aləmdə kompensasiya axtarır, bəzən qanunsuz yollarla özünü təsdiq etməyə çalışır.
Empati çatışmazlığı	Başqalarının çəkəcəyi əzaba biganə yanaşma onlayn zorbalıq və ya fırıldaq kimi əməlləri asanlaşdırır.
Kimlik axtarışı böhranı	Özünü dərk etmədə çətinlik çəkən yeniyetmə virtual kimliklər sınaqır, bu zaman qanunları sınaqdan keçirərək həddlərini yoxlayır.

Mənbə: Psixoloji ədəbiyyatın təhlili əsasında tərtib edilmişdir.

Araşdırma

Mobil texnologiya asılılığının hüquqazidd onlayn fəaliyyətlərə keçid prosesini daha yaxşı anlamaq üçün əvvəlcə bu iki vəziyyət arasında körpü rolunu oynayan amilləri müəyyən etmək zəruridir. Nə üçün bütün smartfon asılıları qanun pozucusuna çevrilmir, lakin bəziləri çevrilir? Bu sualın cavabını

axtararkən aydın olur ki, burada həm fərdi-psixoloji risk amilləri, həm də sosial mühit faktorları mühüm rol oynayır. Cədvəl 7-də mobil texnologiya asılılığı yaşayan gənclərdə tez-tez müşahidə olunan əsas psixoloji risk amilləri toplanmışdır. Bu amillər həmin gənclərin sərhəd tanımayan onlayn davranışlara meyl etməsinə şərait yarada bilər.

Cədvəl 8. Mobil asılı gəncləri hüquqazidd davranışlardan qoruyan əsas amillər.

Qoruyucu amil	Fəaliyyət mexanizmi
Güclü valideyn nəzarəti və dəstəyi	Valideynlər internet istifadəsi üçün qaydalar qoyur, maraqlanır, gəncin virtual həyatına uyğun şəkildə müdaxilə edir. Gənc yanlış addım atanda ailə onu zamanında düzəldir.
Rəqəmsal savadlılıq təhsili	Məktəbdə və ya cəmiyyətdə gənclərə kiber təhlükələr və məsuliyyət öyrədilir. Hüquqi nəticələri bilməsi gənci qanunsuz addımdan çəkindirir.
Müsbət sosial qrup və rol modellər	Gənc sağlam dəyərləri olan dostlara, müəllimlərə malikdirsə, onlardan öyrənir və qanunlara hörmət etməyi mənimsəyir.
Məşğulluq və faydalı məşğuliyyətlər	Gənc boş vaxtını idman, incəsənət, ictimai fəaliyyət kimi faydalı işlərə sərf etdikdə internetdə keçirdiyi vaxt azalır, asılılıq riski də düşür.
Psixoloji dəstək və terapiya	Əgər gənc depressiya, davranış pozuntusu yaşayırsa, vaxtında psixoloq və ya terapist yardımı alması onu özünütənzimləməyə öyrədir, riskli impulsları azaldır.

Mənbə: müəllif tərəfindən təklif olunur.

Yuxarıdakı amillər göstərir ki, mobil cihazdan asılı vəziyyətdə olan və eyni zamanda hüquqazidd davranışlara meyilli gənclərin şəxsiyyət portretində bəzi ümumi cizgilər ola bilər. Xüsusilə impulsivlik və zəif özünüidarə bacarığı həm texnoloji asılılığın, həm də ümumi kriminal davranışların tanınmış xəbərcilərindəndir. Bu cür fərdlər ani həzz alma istəyi ilə hərəkət etməyə meyillidirlər və

nəticələr barədə dərin düşünmürlər [11]. Aqressiv meyillilik – məsələn, tez əsəbiləşmə, münaqişəyə meyl – də onlarda həm real, həm virtual məkanda qaydaları pozmağa təkan verə bilər. Belə gənclər bəzən internetdə başqalarını təhqir etmək, kiberməkanda güc nümayiş etdirmək yolu ilə daxilindəki aqressiyanı çıxarırlar ki, bu da kibercümlər və zorakılıq halları ilə nəticələnə bilər.

Cədvəl 9. Mobil texnologiya asılılığından qanunsuz onlayn fəaliyyətə keçidin mərhələli modeli.

Mərhələ	Xüsusiyyətləri
I. Asılılığın başlanğıcı	Gənc mobil cihazdan həddən artıq istifadə edir, gündəlik fəaliyyətləri ikinci plana keçir. Hələlik qanun pozulmur, lakin real həyatdan geriçəkilmə müşahidə olunur.
II. Sosial normaların zəifləməsi	Uzun müddət onlayn qalan gənc virtual mühitin qeyri-rəsmi qaydalarına alışır. Dərs/iş intizamında pozulmalar başlayır (məsələn, dərs zamanı gizli telefon istifadəsi). Kiçik etik qaydalar (yaş məhdudiyəti olan saytlara girmək kimi) pozula bilər.
III. İlk hüquq pozuntuları	Gənc cüzi riskli addımlar atır: məsələn, pirat proqram yükləyir, yaşdını onlayn güdür (stalk edir) və ya kiminsə parolunu gizlicə ələ keçirir. Bu mərhələdə hərəkətlər hələ cəmiyyətə böyük zərər vurmur, lakin qanunla ziddiyyət başlayır.
IV. Sistemli qanunsuz fəaliyyət	Gənc kiberməkanda öz bacarıqlarına əmin olduqca cəsarətlənir. Maddi və ya psixoloji istəklərini gerçəkləşdirmək üçün planlı şəkildə cinayət xarakterli işlər görməyə başlayır (məsələn, mütəmadi fişinq hücumları edir, haker qruplarına qoşulur, şantajla məşğul olur). Bu mərhələdə artıq real hüquqi nəticələrlə üzləşmə riski çox yüksəkdir.

Mənbə: müəllifin konseptual modeli.

Bu modeldən görmək olar ki, mobil asılılıqdan cinayətə keçidə aparıcı proses bir anda baş vermir. Əksinə, gənc tədricən “sürüşkən yol”a qədəm qoyur. Başlanğıcda zərərsiz kimi

görünən vərdişlər (məsələn, gecəyarısındanək telefonda qalma) zamanla daha ciddi pozuntulara çevrilir. Burada hər mərhələdə risk faktorlarının “ittifaqı” rol oynayır – məsələn,

gənc həm asılı vəziyyətdədir, həm aqressivdir, üstəlik ailə nəzarəti də zəifdir. Belə olduğu halda II mərhələdən III mərhələyə keçid xeyli asanlaşır. Birinci mərhələdə gəncin etdiyi yalnız çox vaxt onlayn qalmaqdır. Lakin artıq burada sosial əlaqələr zəiflədiyindən və şəxsi inkişaf ləngidiyindən, gənc bir növ reallıqdan qopa bilər. Bu hal onun mənəvi kompasını zəiflədir. İkinci mərhələdə artıq gənc müəyyən sosial qaydaları pozmağa başlayır – məsuliyyətsizlik formalaşır. Bu, keçid dövrüdür: real həyatda cəzasızlıq ssenarisi sınıdır. Məsələn, dərslərin intizamını pozur və ciddi cəza almırsa, düşünə bilər ki, bəlkə internetdə nəşə qaydaları pozsam da, bir şey olmaz. Üçüncü mərhələ artıq ilk dəfə qanunla konfliktin yarandığı məqamdır. Bəlkə bu, çox kiçik bir şeydir – bir musiqi faylına oğurlamaq kimi. Amma bu mərhələ psixoloji baryerin aşıldığı nöqtədir. Gənc özünə haqq qazandırır ki, “başqaları da edir, mən niyə etməyim”. Həmçinin bu hərəkət ona həyəcan verə bilər. Əgər onu durduracaq kimsə yoxdursa (məsələn, valideyn baş qoşmur, dostları da alqışlayır), gənc dördüncü mərhələyə – yəni sistemətin cinayətkarlığa keçə bilər. Ördüncü mərhələ çox təhlükəli zonadır. Gənc artıq bilərəkdən və təkrarən qanunu pozur. Məsələn, o, kibercinayətkar qruplaşmanın üzvünə çevrilə bilər, ya da təkbəşinə müxtəlif fırıldaq sxemləri reallaşdırmağa bilər. Mobil asılılıq isə artıq onun həyatının bir parçasıdır; bəlkə də başlama səbəbi kimi qalsa da, indi maddi və ya başqa motivlər də əlavə olunub. Bu nöqtədə gəncin həm psixoloji yardıma, həm hüquqi nəticələrlə üzləşməyə ehtiyacı var. Əlbəttə, hər kəs bu son mərhələyə çatmır. Bir çox gənclər üçün proses ilk mərhələlərdə dayanır – ya özləri zamanla dərk edib asılılıq tərgidirlər, ya da ətrafdakılar kömək edir. Bizim təhlilimiz də göstərir ki, doğru müdaxilə mərhələsi elə II-III mərhələlərdir; yəni gənc hələ yeni-yeni qaydaları pozmağa başlayanda onu istiqamətləndirmək, məsuliyyəti anlatmaq lazımdır.

Psixodinamik təhlilə qayıtsaq, bu mərhələli gedişətdə fərdin daxili aləmində də dəyişikliklər baş verir. Birinci mərhələdə mobil aludəçi gənc daxili boşluq hissini cihazla doldurmağa çalışır. İkinci mərhələdə o, reallıqdan qaçaraq öz id impulslarını

doyurmağa meyllənir, supereqo isə yuxuya gedir. Üçüncü mərhələdə artıq şüuraltı münaqişələr (məsələn, aqressiya ehtiyacı vs. cəza qorxusu) onlayn sınaqlarla həll edilir; uğur qazandıqca (cəza almayanda) gəncin egosu bu davranışa haqq qazandırır. Dördüncü mərhələdə isə şəxsiyyətdə bir növ parçalanma baş verir: real həyatda normal görünən bu gənc virtual aləmdə tamamilə fərqli, antisosial bir kimliyə bürünür. Bu, Freydingin təsvir etdiyi id-in tam üstünlük təşkil etməsi kimidir – yəni içindəki şüuraltı güclər onu idarə edir. Belə gəncin reabilitasiyası da çətinləşir, çünki pis vərdişlər kök salıb və norma halına gəlib [9].

Ümumilikdə aparılmış araşdırma göstərir ki, mobil texnologiyaya asılılığı ilə hüquqazidd onlayn fəaliyyətlər arasındakı əlaqə çoxvektorludur. Burada tək bir səbəb axtarmaq düzgün olmaz. Əksinə, bioloji, psixoloji və sosial faktorlar kompleks şəkildə təsir göstərir. Bizim psixodinamik təhlil yanaşmamız isə xüsusilə fərdin daxili psixoloji dinamikasına fokuslanaraq bu prosesin incəliklərini anlamağa imkan verdi.

Nəticə

Bu tədqiqatın nəticələri göstərir ki, mobil texnologiyadan asılılıq gənclərin təkə şəxsi və sosial həyatına deyil, eyni zamanda hüquqi davranışlarına da ciddi təsir göstərə bilər. Psixodinamik yanaşma prizmasından baxdıqda aydın olur ki, smartfon asılılığı olan bir gəncin qanunsuz onlayn fəaliyyətə keçməsi arxasında mürəkkəb bir motivasiya dəsti dayanır. Daxili boşluqların doldurulması cəhdi, şüuraltı aqressiv impulsların onlayn aləmdə ifadəsi, real həyatda əldə edilməyən nəzarət və uğur hissənin virtual platformalarda axtarılması kimi amillər bu motivasiyanın tərkib hissəsidir. Başqa sözlə, mobil asılılıq bir çox hallarda gəncin daxilində həll olunmamış psixoloji münaqişələrin simptomudur və əgər vaxtında müdaxilə olunmasa, bu münaqişələr gənci hüquqazidd addımlara sürükləyə bilər.

Araşdırmamız həmçinin vurğulayır ki, mobil asılı gənclərin hamısı bir qayda olaraq cinayət törətmir – lakin müəyyən risk amillərinin cəmləşdiyi mühitdə bu ehtimal kəskin şəkildə yüksəlir. Aşağı özünənəzarət, empati çatışmazlığı, ailə nəzarətinin olmaması,

deviant peer qrupların təsiri kimi faktorlar bir araya gəldikdə gəncin “sürüşkən yolda” irəliləməsi asanlaşır. Əksinə, güclü qoruyucu amillər mövcud olduqda – məsələn, valideyn dəstəyi, düzgün məlumatlandırma, sağlam məşğuliyyətlər – riskli meyillər zamanla söndürülə bilər. Bu tədqiqatın nəticələrinə əsaslanaraq bir sıra təkliflər irəli sürmək olar. İlk növbədə, profilaktik işlər gücləndirilməlidir. Məktəblərdə və gənclər mərkəzlərində rəqəmsal vətəndaşlıq və internet təhlükəsizliyi mövzularında maarifləndirici proqramlar həyata keçirilməlidir. Gənclərə erkən yaşdan kiberməkanda məsuliyyətli davranış qaydaları öyrədilməlidir ki, onlar hansı hərəkətin qanuni, hansının qanunsuz olduğunu dəqiq bilsinlər. Bu, bilməməzlikdən qaynaqlanan pozuntuların qarşısını alacaq.

İkincisi, ailələr üçün maarifləndirmə vacibdir. Valideynlər mobil texnologiya asılılığının əlamətlərini tanımağı öyrənməli və övladlarının internet fəaliyyətini uyğun şəkildə izləməlidirlər. Burada cəza yanaşmasından çox, açıq dialoq və anlaşma mühiti tövsiyə olunur. Valideyn öz övladına internetin müsbət tərəflərini göstərməklə yanaşı, təhlükələri barədə də dostcasına danışmalıdır. Ailə nəzarəti proqramlarından istifadə, evdə müəyyən “ekran vaxtı” qaydalarının tətbiqi də faydalı ola bilər. Məsələn, yatmadan 1 saat əvvəl telefonların kənara qoyulması, yemək zamanı cihaz istifadəsinin qadağan olunması kimi sadə qaydalar həm asılılığın dərinləşməsinin qarşısını alar, həm də ailə ünsiyyətini gücləndirir.

Üçüncüsü, risk qrupunda olan gənclər – yəni artıq mobil asılılıq göstəriciləri sərgiləyən və bəzi kiçik qanun pozuntularına yol vermiş yeniyetmələr – üçün xüsusi dəstək proqramları yaradılmalıdır. Məktəblərdə psixoloqlar belə gəncləri müəyyən edib onlarla fərdi məşğul olmalıdır. Məsələn, internetdə baş verən bir insident (məsələn, kibercinayət) zamanı cəza verməklə yanaşı, həmin hadisəyə cəlb olunmuş gənclərlə psixoloji iş aparılmalıdır ki, onlar davranışlarının təsirini dərk etsinlər. Reabilitasiya yönü yanaşma uzunmüddətli perspektivdə daha səmərəlidir nəinki sırf cəzalandırma.

Dövlət səviyyəsində də bəzi addımlar atıla bilər. Məsələn, kiberpulis bölmələrinin gənclərlə profilaktik görüşləri təşkil oluna bilər. Polis əməkdaşları məktəblərdə seminarlar verərək real nümunələrlə izah edə bilərlər ki, müəyyən onlayn hərəkətlər hansı qanun maddələrini pozur və bunun cəzası nədir. Gənclər bəzən bu məlumatlara sahib olmadığından özlərini “toxunulmaz” hesab edirlər. Real həyatdan misallar (məsələn, hansısa gəncin kibercinayətə görə məsuliyyətə cəlb olunduğu hadisələr) onları düşündürə bilər.

Digər bir təklif rəqəmsal platformaların məsuliyyətinin artırılması ilə bağlıdır. Sosial şəbəkələr və oyun platformaları yeniyetmələr üçün təhlükəsiz mühit yaratmaqda rol oynamaqlıdır. Məsələn, platformalarda kibertəqib və zorakılıq hallarına qarşı operativ şikayət və müdaxilə mexanizmləri qurulmalıdır. Bu, gənclərin aşırı dərəcədə “ağınlaşmasının” qarşısını qismən alar, çünki müəyyən olunmamış davranış sərhədlərini platformanın özü cızmış olar.

Son olaraq, qeyd etmək lazımdır ki, texnologiyanın sürətlə inkişaf etdiyi dövrdə bu kimi məsələlər dinamik xarakter daşıyır. Gələcək tədqiqatlar üçün bir istiqamət kimi, mobil asılılığı olan gənclərin beyin fəaliyyəti və qərarvermə mexanizmlərini neyroelmi metodlarla öyrənmək maraqlı olardı. Belə tədqiqatlar psixodinamik təhlili bioloji əsaslarla tamamlayaraq daha dolğun təsəvvür yaradacaq. Eyni zamanda, fərqli mədəniyyət və cəmiyyətlərdə bu keçid prosesinin necə baş verdiyini müqayisəli şəkildə araşdırmaq da faydalıdır. Çünki internet qlobal olsa da, gənclərin ona reaksiyası lokal xüsusiyyətlər daşıya bilər.

Nəticə etibarilə, qarşımızda duran vəzifə gənclərin rəqəmsal aləmdə təhlükəsiz və məsuliyyətli fəaliyyət göstərməsini təmin etməkdir. Bu isə yalnız mütəxəssislərin, ailələrin və cəmiyyətin birgə səyi ilə mümkündür. Mobil texnologiya asılılığını erkən mərhələlərdə tanımaq, onunla mübarizə aparmaq və gəncləri qanundan kənar yollardan çəkindirmək üçün kompleks yanaşma tələb olunur. Ümid edirik ki, təqdim olunan psixodinamik təhlil və təkliflər bu sahədə aparılacaq gələcək işlərə töhfə verəcək və gənclərimizin həm

onlayn, həm oflayn həyatda sağlam inkişafına xidmət edəcək.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall. 1977.
2. Billieux J. Problematic Mobile Phone Use: A Conceptual Overview. *Frontiers in Psychology*, 2015;6:1527.
3. Chen B., Liu F., Ding S., Ying X., Wang L., Wen Y. Prevalence of smartphone addiction among Chinese medical students. *BMC Psychiatry*, 2017;17(1):341.
4. Cho H.Y., Kim D.J., Park, J.W. Stress and adult smartphone addiction: Mediation by self-control, neuroticism, and extraversion. *Stress and Health*, 2017;33(5):624–630.
5. Common Sense Media. Technology Addiction: Concern, Controversy, and Finding Balance. Common Sense Media Report. 2016.
6. Elhai J.D., Dvorak R.D., Levine J.C., Hall B.J. Problematic smartphone use: A conceptual overview and systematic review of relations with anxiety and depression psychopathology. *Journal of Affective Disorders*, 2017;207:251–259.
7. Europol. Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2024. The Hague: Europol. 2024.
8. Federal Bureau of Investigation. Internet Crime Report 2024. Internet Crime Complaint Center. 2025.
9. Freud S. The Ego and the Id. 1923.
10. Gottfredson M., Hirschi T. A General Theory of Crime. Stanford University Press. 1990.
11. Hadlington L. The relationship between Internet addiction and cyber security behaviours. *Heliyon*, 2017;3(8):e00346.
12. Han L., Geng J., Jou M., Gao F., Yang H. Shyness and mobile phone addiction: The roles of self-control and attachment anxiety. *Computers in Human Behavior*, 2017;76:363–371.
13. Noyan O., Darcin A.E., Nurmedov S., Yılmaz O., Dilbaz N. Üniversite öğrencilerinde akıllı telefon bağımlılığının yaygınlığı: cinsiyet ve yaş farklılıkları. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 2015;52(1):3–10.
14. Orange News. One in five students 'hack' systems. *ModernGhana Tech News*. 2010, Sentyabr 23.
15. Wissink I.B., Asscher J.J., Stams G.J.J.M. Online Delinquent Behaviors of Adolescents: Parents as Potential Influencers? *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2025;69(8):898–920.
16. Young K.S. Internet Addiction: The Emergence of a New Clinical Disorder. *CyberPsychology & Behavior*, 1998;1(3), 237–244.

Mushgunaz Mohbaddin YUSUBOVA

Master's student at the Department of Psychology and Social Work,
Western Caspian University

PSYCHODYNAMIC ANALYSIS OF THE TRANSITION FROM MOBILE TECHNOLOGY ADDICTION TO UNLAWFUL ONLINE ACTIVITIES

Summary

Excessive dependence on mobile technologies exerts a profound influence on the psychosocial development of modern youth. Research demonstrates that as the use of smartphones and tablets increases, certain individuals develop symptoms of addiction, which negatively affect their personal lives, education, and health, and can also lead to the emergence of unlawful online behaviors. This article examines, through a psychodynamic perspective, the process by which mobile technology addiction drives young people toward illegal online activities. By analyzing existing scientific

literature and constructing a conceptual model, the author identifies the core psychological factors linking technology addiction to cybercrime. The findings reveal that young individuals who become dependent on mobile devices often develop inner tension, weakened self-control, and social isolation. These factors prompt them to exploit the anonymity of the online environment as a means to release aggressive impulses and engage in various unlawful actions. The article concludes with recommendations for preventive measures aimed at specialists working with youth.

Keywords: mobile technology addiction, unlawful online behavior, psychodynamic analysis, youth.

Мюшгюназ Мехбедин ЮСУБОВА

Магистрант кафедры психологии и социальной работы,
Западно-Каспийский Университет

ПСИХОДИНАМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПЕРЕХОДА ОТ ЗАВИСИМОСТИ ОТ МОБИЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ К ПРОТИВОПРАВНОЙ ОНЛАЙН-АКТИВНОСТИ

Резюме

Чрезмерная зависимость от мобильных технологий оказывает значительное воздействие на психосоциальное развитие современной молодёжи. Исследования показывают, что с увеличением использования смартфонов и планшетов у некоторых индивидов формируются признаки зависимости, что отражается не только на личной жизни, обучении и здоровье, но и может привести к проявлению противоправного онлайн-поведения. В данной статье процесс вовлечения молодёжи в незаконные онлайн-деяния рассматривается через призму психодинамического подхода. Автор, анализируя современную научную литературу и формируя концептуальную модель, определяет основные психологические факторы, обуславливающие связь между технологической зависимостью и киберпреступностью. Результаты показывают, что у части молодых людей, находящихся в состоянии зависимости от мобильных устройств, развиваются внутреннее напряжение, слабость самоконтроля и социальная изоляция. Именно эти факторы побуждают их использовать анонимность онлайн-среды для разрядки агрессивных импульсов и совершения различных противоправных действий. Полученные выводы дополняются рекомендациями по профилактическим мерам, направленным на специалистов, работающих с молодёжью.

Ключевые слова: зависимость от мобильных технологий, противоправное онлайн-поведение, психодинамический анализ, молодёжь.

Daxil olub: 06.02.2026